BY-NC-ND

ISSN 2029-2236 (print)
ISSN 2029-2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIETAL STUDIES
2016, 8(1), p. 7–17.

IDEOLOGIJA IR PRAKTINIS RACIONALUMAS: H. MARCUSE IR A. MACINTYRE

Egidijus Mardosas

Vertybių tyrimų laboratorija
Mykolo Romerio universitetas
Didlaukio 55, LT-08303, Vilnius
egidijus.mardosas@gmail.com

Pateikta 2016 m. gegužės 30 d., parengta spausdinti 2016 m. gruodžio 9 d.

DOI:10.13165/SMS-16-8-1-1

Anotacija. *Straipsnyje iš ideologijos ir praktinio racionalumo problemos perspektyvos aptariamas Alasdairo MacIntyre'o ir Herberto Marcuse filosofinis ginčas. Marcuse'ės Vienamatis žmogus paskelbė negailestingą nuosprendį Vakarų visuomenėms, kartu žymėdamas radikalų klasikinės marksistinės emancipacijos paradigmos pabaigą. MacIntyre'as atsakė Marcuse'ės tezėms sutikdamas, kad marksistinė paradigma išsisėmė, tačiau nepriimdamas tezės, kad šiuolaikinis žmogus yra absoliučiai įkalintas ideologijos gniaužtuose. Vėlyvojoje MacIntyre'o mintyje sutinkama kompartmentalizacijos idėja straipsnyje interpretuojama kaip atsakas Marcuse'ės vienamatiškumo tezei.*

Reikšminiai žodžiai: *ideologija, praktinis racionalumas, emancipacija, Herbert Marcuse, Alasdair MacIntyre*

Įvadas

Šiame straipsnyje analizuojama ideologijos ir praktinio racionalumo klausimas Herberto Marcuse'ės ir Alasdairo MacIntyre'o filosofinėse sistemose. Ideologija straipsnyje suprantama klasikine marksistine prasme – kaip klaidinga sąmonė, neautentiškas, manipuliuojamas, primestas mąstymas. Praktinio racionalumo problema kelia klausimą, kaip individas gali kasdienės patirties ribose suvokti savo tikruosius troškimus ir siekti jų realizavimo, kitaip tariant, tai yra teisingos sąmonės, išsivadavimo iš ideologijos,

© Mykolo Romerio universitetas, 2016
© Mykolas Romeris University, 2016

klausimas. Du autoriai pasirinkti neatsitiktinai – abu brendo marksistinėje tradicijoje ir jų darbai išauga iš vidinės marksizmo kritikos. Herberto Marcuse'ės *Vienamatis žmogus*[1] žymėjo klasikinio marksistinio išsilaisvinimo modelio pabaigą, nurodęs į pažangiųjų industrinių visuomenių gebėjimą pavergti individualią sąmonę taip užkertant kelią bet kokiai transformacijai. Galiausiai Marcuse atsisuka į 1968-ųjų maištus, ypač studentų radikalus, kurie pasak Marcuse'ės pralaužia ideologijos gniaužtus ir geba išjudinti visą visuomenę emancipacijos link. Paskelbęs techninį brandžiųjų industrinių visuomenių racionalumą pavergiančiu, Marcusė išaukština estetinės patirties emancipacinę funkciją. Studentų maištai ir estetinė patirtis apibrėžia vėlyvojo Marcuse'ės politinę programą.

Alasdairas MacIntyre'as ankstyvuoju marksistiniu periodu kritiškai reagavo į Marcuse'ės darbus. Šios kritikos kulminacija yra 1970 m. pasirodžiusi knyga *Marcuse*[2], kurios publikavimas sutampa su MacIntyre'o galutiniu marksistiniu emancipacijos modelio atsižadėjimu. Ši knyga MacIntyre'o minties studijose dažnai nėra atidžiau tyrinėjama. Taip tikriausiai yra dėl knygos tono, kuris labiau primena išpuolį prieš Marcuse nei rimtą jo darbų studiją. Nepaisant to, MacIntyre'o kritikoje yra svarbių įžvalgų, kurių išskleidimas padeda geriau suprasti ir vėlyvuosius filosofo darbus. Tarp MacIntyre'o ir Marcuse idėjų yra glaudesnis ryšys nei gali pasirodyti iš antagonistinio MacIntyre'o tono.

Šiame straipsnyje teigiama, kad Marcuse'ės ir MacIntyre'o požiūrius jungia klasikinio marksistinio emancipacijos modelio atmetimas ir išvada, kad brandžiųjų industrinių visuomenių ekonominės, politinės, kultūrinės institucijos linksta pavergti individą primesdamos klaidingą sąmonę ir užkerta galimybę realizuoti tikruosius žmogiškuosius troškimus. Tačiau MacIntyre'as priešinasi Marcuse'ės išvadai, kad šis pavergimas yra tiek stiprus, kad panaikinama pati emancipacijos galimybė. MacIntyre'o vėlesniuose darbuose išplėtota kompartmentalizacijos idėja gali būti skaitoma kaip atsakas Marcuse'ės vienamatiškumo sampratai. Kompartmentalizacijos idėja teigia, kad šiuolaikinio brandžiojo kapitalizmo žmogaus gyvenimas yra suskaldytas į daugybę skirtingų sferų, turinčių savo skirtingas normas ir taisykles. Straipsnyje teigiama, kad kompartmentalizacijos idėja pasiūlo daug optimestiškesnį požiūrį dėl galimybės priešintis ideologijai.

1. Vienamatis žmogus ir emancipacijos perspektyvos vėlyvajame kapitalizme

MacIntyre'o ir Marcuse ginčas šiame straipsnyje skaitomas klasikinio marksizmo krizės kontekste. Siekiant įvertinti *Vienamačio žmogaus* pagrindinės tezės reikšmę ir MacIntyre'o atsakymą, verta trumpai pakomentuoti G. Lukácso klasikinę tezę dėl proletariato istorinio vaidmens, kuri pasitarnaus kaip atskaitos taškas Marcuse ir MacIntyre'o idėjų interpretacijai.

Lukácsas savo garsiojoje studijoje *Istorija ir klasinė sąmonė*[3] išplėtojo sampratą proletariato kaip ypatingos socialinės klasės, kurios padėtis gamybiniuose santykiuose suteikia jai išskirtinę poziciją išvysti kapitalizmą kaip visumą su visais jo vidiniais

1 Marcuse, H. Vienamatis žmogus: brandžiosios industrinės visuomenės ideologijos tyrimai. Vilnius: Kitos knygos. 2014

2 MacIntyre, A. Marcuse. London: Collins. 1973

3 Lukács, G. History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics. London: Merlin. 1971

prieštaravimais ir kartu suvokti savo tikruosius interesus, kurių realizavimas reikštų ir visos žmonijos emancipaciją. Proletariatas yra istorijos subjektas-objektas, universali klasė, realizuosianti istorijos progresą laisvės karalystės link. Ši ypatinga misija proletariatui tenka todėl, kad šis kapitalistinio gamybos proceso ribose yra priverstas parduoti savo darbo jėgą kaip prekę, taigi pats darbininkas yra redukuojamas iki prekės statuso. Karlo Marxo *Kapitalas* kaip tik prasideda prekės analize, kurioje atskleidžiama, kaip prekėje yra koncentruojami centriniai kapitalizmo prieštaravimai. Taigi prekė yra raktas atrakinantis kapitalistinių gamybos santykių paslaptį. Proletariatas, pats tapdamas preke, kartu gali išvysti esminius kapitalizmo prieštaravimus ir tikrąją kapitalizmo kaip išnaudotojiškos sistemos prigimtį. Lukácsas brėžia skirtumą tarp aktyvios proletariato sąmonės, gamintojo ar vergo (nurodant į Hegelio pono ir vergo dialektiką) sąmonės, kuri pamažu geba suvokti, taigi ir demistifikuoti, kapitalizmą kaip istorinį, laikiną gamybos būdą. O buržuazinė sąmonė Lukácso sistemoje suvokiama kaip pasyvi, stebinti, pono sąmonė, negali išvysti tikrosios gamybos sistemos prigimties. Buržuazinėje sąmonėje kapitalizmas mistifikuojamas kaip natūrali būklė, kaip būtinybės sfera, valdoma nekintamų ekonomikos dėsnių. Taigi buržuazija dėl savo padėties gamybiniuose santykiuose yra įkalinama ideologijoje, klaidingoje sąmonėje, o praktiška proletariato sąmonė išlaisvina proletariatą iš ideologijos gniaužtų. Už nekintamų ekonomikos dėsnių matydamas realius išnaudotojiškus žmonių santykius (prekinio fetišizmo tezė Marxo *Kapitale*) proletariatas gali inicijuoti perėjimą į kokybiškai naują žmonijos istorijos etapą, kai žmonija, išsilaisvinta iš būtinybės karalystės gebėtų pirmą kartą istorijoje racionaliai ir sąmoningai valdyti savo būtį.

Lukácso teorija buvo ryškiausia ir filosofiškai stipriausia sistema, kuri susiejo žmonijos emancipacijos idealų realizaciją su konkrečios socialinės klasės veiksmais. Ir nors debatai ar išties kapitalizmas radikalizuoja darbininkiją lydėjo marksizmą dar nuo E. Bernsteino inicijuoto revizionizmo, Herberto Marcuse'ės *Vienamatis žmogus* buvo ryškiausias ir kartu pesimistiškiausias Lukácso tezės, o kartu ir visos marksistinės tradicijos, tikėjusios, kad kapitalizmo raida didins socialinius prieštaravimus, kartu parengdama proletariatą įgyvendinti kokybinį visuomenės pokytį, paneigimas. *Vienamatis žmogus* pratęsia ir radikalizuoja kitų Frankfurto mokyklos teoretikų Maxo Horkheimerio ir Theodoro Adorno knygoje *Apšvietos dialektika* iškeltas pesimistines mintis, kad kapitalizmo raida ne parengė dirvą universaliai emancipacijai, bet sukūrė kur kas efektyvesnį pavergimo aparatą: „Esant neteisingai tvarkai bejėgiškumas ir masių klusnumas didėja proporcingai teikiamų gėrybių kiekiui"[4]

Vienamačio žmogaus centrinė tezė yra panaši: brandžios industrinės visuomenės yra kur kas pajėgesnė nei bet kokia kita ankstesnė visuomenė sėkmingai sulaikyti socialinę kaitą. Esama gerovės valstybės sistema integruoja prieštaravimas taip, kad dingsta efektyvus pasipriešinimas, opozicija neutralizuojama. Buvę antagonistai – buržuazija ir proletariatas – susivienija per bendrą siekį išsaugoti esamą institucinį aparatą. Dėl to brandžiose industrinėse visuomenėse nebematyt aiškių socialinės kaitos veikėjų ir veiklų.[5] Brandžios industrinės visuomenės išlieka iracionaliomis ir poreikis iš jų išsilaisvinti

4 Horkheimer, M. ir Adorno, T. W. Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai. Vilnius: Margi Raštai, 2006, p. 17.

5 Marcuse, H. *supra* note 1, p. 15.

svarbus kaip niekad. Taigi skirtis tarp ideologijos (klaidingos sąmonės) ir tikrųjų interesų niekur neišnyksta. Tačiau *Vienamačio žmogaus* teiginiai veda link pesimistiškos išvados: gerovės valstybė, suteikianti aukštesnius pragyvenimo standartus darbininkams, juos neutralizuoja, paverčia pačios sistemos dalimi. Taip dingsta tradicinis transformacijos veikėjas – proletariatas. Markso analizėje prieštaravimų draskomas kapitalizmas tampa totalizuojančia, integruojančia, uždara, „vienamate" sistema, sėkmingai nuslopinančia opozicinę sąmonę bei pavergiančia individą. Brandžioji industrinė visuomenė sėkmingai užslopina individų poreikį atrasti savo tikruosius interesus. Pavergimui tiesiog nustojama priešintis: „Brandžioje industrinėje civilizacijoje viešpatauja patogi, sklandi, racionali, demokratiška nelaisvė"[6].

Esamos visuomenės yra totalitarinės ir tokiomis jas paverčia ne koks nors tiesioginis smurtas, bet pats technologinis poreikių patenkinimo aparatas, kuris primeta savo interesus, slopina individualybę ir bet kokį pasipriešinimą. Išties, pats aparato efektyvumas užgniaužia opozicijos poreikį, bent jau tiek, kiek tai reikštų gėrybių paskirstymo sutrikdymą, taigi tam tikrų patogumų praradimą. Patogus gyvenimas nelaisvės sąlygomis, lydimas aukšto vartojimo lygio, masiškai prieinamos populiariosios kultūros, manipuliacijų per reklamą ir masines medijas, panaikina individų kritinį gebėjimą susivokti, kas yra jų tikrieji poreikiai:

> „Skiriamasis brandžiųjų industrinių visuomenių bruožas yra siekis užgniaužti efektyvaus išlaisvinimo reikalaujančius poreikius – išlaisvinimo taip pat nuo to, kas yra toleruotina, pelninga ir patogu, ne tai palaiko ir pateisina destruktyvias gausos visuomenės (*affluent society*) jėgas ir represines funkcijas. Čia socialinė kontrolė verčia turėtų poreikį gaminti ir vartoti šlamštą, dirbti bukinantį darbą, kai jo išties nebereikia, poreikį atsipalaiduoti tokiais būdais, kurie šiam bukinimui pataikauja ir jį pailgina, poreikį palaikyti tokias melagingas laisves kaip laisva konkurencija administruojamų kainų sąlygomis, laisva spauda, cenzūruojanti pati save, laisvas prekių ženklų ir įvairių niekučių pasirinkimas"[7]

Taip laisvė paverčiama valdymo instrumentu. Kitaip tariant, manipuliuojant pasirinkimų spektru individas pavergiamas tenkinti tuos poreikius, kurie naudingi sistemai. Taip naikinama individo autonomija ir nepriklausomas mąstymas. Kartu panaikinamas ir klasinis prieštaravimas, buvęs pagrindiniu kapitalizmo konfliktu. Marcuse susieja su didėjančia automatizacija, mažinančia darbo jėgos gamybos procese poreikį: „Mažėjanti žmogiškosios darbo jėgos dalis gamybos procese čia taip pat reiškia, kad mažėja politinės opozicijos galia".[8] Nuo darbo išlaisvintas brandžiųjų industrinių individas pavergiamas per jo laisvalaikį: skatinant vartojimą, bukinančias pramogas, pigią ir naivią kultūrą, ir pan. Masinė kultūra ir indoktrinacija skverbiasi visur siekiant nepalikti individo vienatvėje, kuri leistų jam atitrūkti nuo visuomenės ir išsaugoti autentiškumo galimybę: „Vienatvė, būtinoji sąlyga, palaikiusi individą prieš jo visuomenę ir anapus jos, tapo techniškai nebeįmanoma"[9]

---

6 Marcuse, H. *supra* note 1, p. 21.

7 Ibid. p. 27.

8 Ibid. p. 60.

9 Ibid. p. 94.

Vienamatis žmogus imasi aprašyti kaip alternatyvos matymas ištrinamas įvairiose gyvenimo sferose. Kultūros masinis prieinamumas ir pajungimas pelno siekiui kartu panaikina ir jos kritinį turinį, aukštoji kultūra, atvėrusi kitą egzistencijos „dimensiją" klasikinėse visuomenėse išnyksta: „Aukštosios kultūros likvidavimas – tai šalutinis gamtos užkariavimo ir spartėjančio skurdo įveikimo produktas"[10]. Marcuse stebi ir kaip analitinė kalbos filosofija sumenkina žodžių turinį iki jų kasdienės vartosenos, taip panaikinant ir pačios kalbos kritinį potencialą. Taip marksistinę darbo santykių kritiką Marcuse papildo plačia brandžiųjų kapitalistinių visuomenių kultūros kritika.

Esminis Marcuse'ės analizės paradoksas yra šis: viena vertus, esama visuomenė apibūdinama kaip nelaisvės visuomenė, kita vertus teorinė analizė yra nebepajėgi nurodyti kaip būtų įmanoma ištrūkti iš esamos situacijos. Kritinės teorijos funkcija pasikeičia, nes kritika, nurodanti į pokyčio būtinybę, atsiskiria nuo praktikos. Tad Marcuse pripažįsta, kad kritinė teorija „apibrėžia istorines galimybes, net būtinybes, tačiau jos gali būti realizuotos tik praktiškai, atliepiant teoriją, o duotuoju momentu praktika jos neatliepia"[11].

Tačiau jei emancipacijos tendencijos neutralizuojamos brandžiųjų industrinių visuomenių viduje, Marcuse *Vienamačio žmogaus* paskutiniuose puslapiuose dar griebiasi šiaudo – tų, kurie vis dar nėra integruoti į auksinį narvelį. Jie yra vienintelis maišto ir pokyčio potencialas. Tai „substratas, sudarytas iš atstumtųjų ir autsaiderių, kitų rasių ir spalvų išnaudojamųjų ir persekiojamųjų, bedarbių ir neįdarbinamų"[12]. Šis socialinis sluoksnis iš klasikinės marksistinės perspektyvos buvo laikomas įtartinu – jo maištas buvo destruktyvus, spontaniškas, anarchiškas, o ne į pozityvią alternatyvą nurodantis darbininkų pasipriešinimas. Marcuse puikiai supranta, kad jei alternatyva tik tokia, ji nėra labai patraukli. Empirinė kritika negali nurodyti, kad toks maištas bus progresyvus: kritinė teorija tegali pasitenkinti spekuliacija, kad labiausiai išnaudojamos socialinės klasės ir pažangiausia sąmonė apsijungs. Paskutinieji knygos žodžiai nurodo į viltį, kuri tikisi beviltiškų dalykų.

Marcuse's *Vienama*čio žmogaus pesimizmą greitai pakeičia entuziastingas optimizmas prasidėjus 1968 maištams. Kaip tik šio laikotarpi radikalams, ypač protestuojantiems studentams, Marcuse dedikavo savo *Esė apie išsivadavimą*[13], pasirodžiusią 1969, bet kaip pats Marcuse nurodo įvade, parašytą prieš pat 1968 gegužės įvykius. Ši esė iškėlė mintį, kad išsilaisvinimas reikalauja ne tik tam tikrų pokyčių visuomenės struktūroje, bet iš esmės naujo tipo žmogaus atsiradimo: išsilaisvinimas reikalauja biologinio pokyčio, laisvas žmogus turi išmokti naujai mąstyti, norėti, geisti. Esamas vienamatės sistemos žmogus tiesiog būtų nepajėgus funkcionuoti laisvės sąlygomis. Marcuse iškelia mintį, kad estetinė patirtis turi tapti naujojo žmogaus gyvenimo paradigma. Tad jis pasveikina įvairiausias prieš susvetimėjusią brandžiųjų industrinių visuomenių būtį maištaujančio meno formas. Meninis avangardas pradeda užčiuopti naujos laisvos būties formas. Šis avangardo ir radikalizmo proveržis Vakarų visuomenėse žymi tai, kad dalis šios visuomenės ryžtingai atmetė gerovės totalitarizmo siūlomą būtį. Kartu su šiuo avangardinio meno pašlovinimu

10 Marcuse, H. *supra* note 1, p. 93.

11 Ibid. p. 176.

12 Ibid. p. 280.

13 Marcuse, H. An Essay on Liberation. Boston: Beacon Press 1969.

Marcuse džiaugsmingas sutinka visus to laikotarpio revoliucinius judėjimus, kurie žymi industrinės visuomenės pakraščių sukilimą prieš kapitalistinę visuomenę. *Esė apie išsivadavimą* išreiškė viltį, kad 1968-ųjų radikalizmas sukels pakankamą šoką išsilaisvinti iš ideologijos gniaužtų. Tiesa, Marcuse išlaikė įsitikinimą, kad platus masinis judėjimas būtinas, tačiau šio judėjimo susiformavimas išliko tik viltimi.

2. A. MacIntyre'o kritika

MacIntyre'o kritika Marcusės idėjoms, išsakyta ankstyvuosiuose filosofo darbuose, apima keletą esminių punktų: pirma, atmetamas vienamatiškumo argumentas ir, antra, Marcuse apkaltinamas nesugebėjimu kritiškai įvertinti emancipacinių jėgų. Sudėjus šiuos elementus kartu, teigia MacIntyre'as, matyti, kad Marcuse'ės teorija linksta į emancipaciniam projektui pavojingą elitizmą. Toliau bus detaliau aptarti kiekvienas iš šių trijų kritikos taškų.

Pirmasis argumentas apima du teiginius: klaidingą marksistinės teorijos schematizmą bei klaidingą įsitikinimą, kad tik absoliutus nepriteklius leidžia formuotis revoliucinei sąmonei. MacIntyre'as argumentuoja, kad tradicinėje marksistinėje teorijoje darbininkų klasei tekęs vaidmuo kilo iš empirinių studijų – taigi darbininkija išties buvo revoliucinis subjektas, tačiau jis tokiu buvo tik XIX amžiaus antroje pusėje ir XX a. pradžioje. Marksistinė teorija turi išmokti performuluoti savo teiginius industrinėms visuomenėms besivystant. Viena iš tokių išvadų būtų ta, kad marksistinės teorijos viltis dėl darbininkų revoliucijos neišsipildė:

> „Išties galima parašyti istoriją tam tikro laikotarpio, kurį marksizmas nušvietė kur kas geriau nei bet kuri kita doktrina. Tai periodas nuo 1848 iki 1929, kai Markso požiūris į kapitalizmo raidą buvo iš esmės teisingas, bet kurio pabaigoje, marksistiniam pasaulio dramos scenarijui reikalaujant Europos darbininkijos kaip istorinio pokyčio nešėjo iškilimo, paaiškėjo dar darbininkų klasė yra neveikli ir bejėgė"[14]

Nors atrodytų, kad šis teiginys yra artimas Marcuse'ės *Vienamačio žmogaus* tezėms, MacIntyre'as visgi Marcuse'ės formuluotėse randą klaidingą išvadą dėl kapitalizmo raidos. Markuse, teigia MacIntyre'as, persiima marksistiniu schematizmu, dėl kurio tik darbininkija gali būti matoma kaip revoliucinis subjektas, o jei jos revoliucingumas mažėja, nebematyti ir emancipacijos galimybės. Šis schematizmas pagrįstas Markso teiginiu, kad kapitalizmas vis labiau ir labiau nuskurdins darbininkiją, kuri galiausiai sukils prieš savo pavergėjus. Taigi, jei auga pragyvenimo lygis, mažėja ir revoliucingumas. Kaip tik su tokiomis išvadomis MacIntyre'as ir nenori sutikti.

Marcuse'ės tezės ir išvados *Vienamačiame žmoguje* išties pagrįstos absoliutaus nepritekliaus teorija – tik totalus nuskurdinimas sukuria emancipacinį subjektą. Tačiau MacIntyre'as laikosi priešingos, sąlyginio nuskurdinimo teorijos. Ši teorija teigtų, kad augantis pragyvenimo lygis kartu „plečia galimumo horizontą", sukuria naujus poreikius ir standartus, pagal kuriuos žmonės gali įvertinti savo teises ir nuopelnus. Kitaip tariant, augantis pragyvenimo lygis formuoja ir kur kas geresnį suvokimą, kas yra geras

14 MacIntyre, A. *supra* note 2, p. 43.

gyvenimas. Tačiau kapitalizmas sistemingai užkerta šio gyvenimo galimybę daugeliui žmonių. Tad kapitalizmas yra prieštaringas – kaip tik augantys poreikiai ir troškimai, kuriuos generuoja pats kapitalizmas, sukuria kapitalizmui spaudimą. Kapitalizmas vis dar išlieka konfliktiškas, tačiau progresyvų konfliktą generuoja ne absoliutus, bet santykinis nuskurdinimas.[15] Marcuse, kita vertus, atkreipęs dėmesį į pažangiųjų industrinių visuomenių tendenciją numalšinti konfliktą, šią tendenciją suabsoliutino. Taigi jis matė tik vieną pusę – totalizuojančią valdžios tendenciją ir nesugebėjo deramai įvertinti pasipriešinimo galimybių. Pažangių industrinių visuomenių piliečiai *Vienamačiame žmoguje* yra pasyvūs totalitarizmo subjektai. Kaip tik su tokia išvada MacIntyre'as sutikti ir nenorėjo.

Jei pažangios industrinės visuomenės galutinai pavergė individą, tad pasipriešinimas galimas tik už sistemos ribų. Tad vėlyvuosiuose Marcuse'ės darbuose revoliucinis subjektas yra labai platus: studentai, priemiesčių getų populiacijos, nacionalinio išsivadavimo frontai trečiojo pasaulio šalyse ir t.t. Kitaip tariant, visos jėgos, kurios sukyla prieš dominuojantį galios režimą. Tačiau kaip tik čia svarbus MacIntyre'o antrasis priekaištas: kovoti prieš sistemą dar nereiškia būti emancipacijos nešėju.[16] Kitaip tariant, ne bet koks maištas yra progresyvus. Maištas gali būti grynai negatyvus ir destruktyvus. Tačiau progresyviam pokyčiui reikalingas pozityvusis maišto turinys. Marcuse, anot MacIntyre'o, suabsoliutina grynai negatyvų protestą, taip suformuodamas labai eklektišką revoliucinį subjektą. MacIntyre'o priekaištas išreiškė dalies marksistų nepasitikėjimą 68-ųjų radikalizmu. Tikrasis emancipacijos uždavinys buvo ilgas ir sudėtingas darbas su darbininkija judant link socialistinių reformų. Tuo tarpu 68-ųjų radikaluose jie tematė studentus, apsiginklavusius keliais revoliuciniais šūkiais ir citatomis. Pats MacIntyre'as į studentų radikalus žvelgė pajuokiamai – jam tai tebuvo „tėvų finansuotas maištas" ir „naujasis vaikų kryžiaus žygis".[17]

MacIntyre'as galiausiai įžvelgė elitistines tendencijas Marcuse'ės darbuose. Dauguma žmonių Marcusei buvo indoktrinuoti ir pasyvūs, nepajėgūs maištauti prieš sistemą. Revoliucinis subjektas Marcuse'ės teorijoje jau nebe dauguma, bet mažuma. Mažos radikalios grupelės, kurios geriausiu atveju galėtų išjudinti indoktrinuotus vienamatėje sąmonėje įkalintus vakariečius ir išlaisvinti juos iš ideologijos gniaužtų. Tačiau MacIntyre'as išlaikė klasikinį marksistinį įsitikinimą, kad išlaisvinti žmonių neįmanoma, jei patys turi išsivaduoti. O bet koks elitistinis avangardas tik reprodukuotų priespaudą. MacIntyre'o požiūris puikiai išreiškiamas paskutiniuose jo studijos apie Marcusę'ę sakiniuose:

> „Neįmanoma žmonių išvaduoti iš viršaus; perauklėti jų šiuo fundamentaliu lygmeniu negalima. Kaip matė jaunasis Marksas, žmonės turi išsivaduoti patys. Vienintelis išvaduojantis švietimas yra savišvieta. Padaryti iš žmonių išvadavimo objektus reiškia paversti juos pasyviais instrumentais, paversti juos inertiška mase, kurią galima minkyti pagal elito pasirinktas formas. Dauguma žmonių pažangiose industrinėse visuomenėse yra pasimetę, nelaimingi, suvokiantys, kad yra bejėgiai; bet jie dažnai

15 MacIntyre, A. "Herbert Marcuse: From Marxism to Pessimism". In. Paul Blackledge, Neil Davidson (eds.). kursyvas. Leiden; Boston: Brill, 2008, p. 346-347.

16 MacIntyre, A. *supra* note 2, p. 88.

17 Ibid. p. 89.

yra ir viltingi, kritiški ir gebantys užčiuopti tiesiogines laimės ir laisvės galimybes. Marcuse nuvertina daugumą žmonių. Klaidinga panieka daugumai, į kurią veda jo teorija, paremia tokią politiką, kuri išties suformuotų tą pasyvumą ir iracionalumą, kuriuo jis kaltina šiuolaikines visuomenes"[18]

3. Kompartmentalizacija ir praktinis racionalumas

Vėlyvuosiuose MacIntyre'o darbuose išplėtota kompartmentalizacijos koncepcija gali būti skaitoma kaip atsakas *markuziškai* vienadimensiškumo tezei. Atmesdamas Marcuse'ės išvadas 1970-aisais, MacIntyre'as pateikė tik labai bendrais bruožais išreikštą požiūrį, kad šiuolaikinės visuomenės nėra tokios vienamatės, kaip teigė Marcuse. Tačiau klausimas dėl brandžiųjų industrinių visuomenių struktūrų poveikių individo praktiniam racionalumui liko neišplėtotas.

Vėlyvoji MacIntyre'o mintis priartėja gerokai arčiau *Vienamačio žmogaus*. 1981 pasirodžiusi MacIntyre'o knyga *Po dorybės*, parašyta kaip moralės filosofijos kritika, pateikia pesimistines išvadas dėl šiuolaikinių visuomenių poveikio kritinėms individo galioms. MacIntyre'as, kaip ir Marcuse, savo laikmečio visuomenėse mato įsigalint biurokratinį racionalumą, save pateisinantį per efektyvumą. Biurokratinis racionalumas yra orientuotas į sistemos efektyvų ir sklandų funkcionavimą, tačiau už šio racionalumo ribų lieka normatyviniai klausimai. To pasekmė yra ta, kad visuomenės lygmeniu nekeliami klausimai kokius tikslus šios institucijos turėtų realizuoti. Vartojant *makintairišką* žodyną, klausimai dėl to, kas yra geras gyvenimas žmogui, visuomenės lygmeniu yra nekeliami, paverčiami privačiomis individo pažiūromis, o biurokratija save legitimuoja per savo efektyvumą perskirstant gėrybes. Dėl to šiuolaikinėse visuomenėse įsigali manipuliacijos santykiai ir nyksta galimybė kolektyviai kelti klausimą dėl tikrųjų žmogaus troškimų ir siekti juos realizuoti. Šiuolaikines visuomenes MacIntyre'as įvardija „biurokratinio individualizmo" terminu[19]. MacIntyre'as kaip ir Marcuse pesimistiškai stebi biurokratizmo įsigalėjimą ir „didžiųjų klausimų" nunykimą, pavadindamas tai „naujaisiais tamsiaisiais amžiais".[20]

Tačiau priešingai nei Marcuse, iš to MacIntyre'as nedaro išvados, kad individas įkalinamas vienamačiame mąstyme. MacIntyre'as susieja praktinį racionalumą su moraliniu klausimu apie individo gėrį. Dar ankstyvuosiuose marksistiniuose darbuose ideologijos problematika buvo kaip tik formuluojama per moralės filosofijos prizmę. Tad esminis praktinio racionalumo klausimas yra „Ko aš išties noriu?", o klaidingos sąmonės suprantama kaip negebėjimas efektyviai kelti šio klausimo. Kadangi žmogus gyvena visuomenėje, kiekvienas bandymas atsakyti į šį klausimą taip pat reikalauja kelti klausimą „kas yra mūsų gėris?", tai yra, kaip mano individualus gėris susijęs su konkrečia bendruomene, kurios narys esu. Tad kiekvienas toks svarstymas yra ne tik individualus, bet ir kolektyvinis. Aristoteliška praktinio racionalumo samprata galiausiai veda prie klausimo apie gerą gyvenimą žmogui apskritai. Kitaip tariant, praktinis racionalumas reikalauja, kad individas atsakydamas į klausimą, kas yra geras gyvenimas man, jį keltų ir gero gyvenimo apskritai kontekste.

---

18 MacIntyre, A. *1973. Marcuse. London: Collins,* p. 92.

19 MacIntyre, After Virtue: a study in moral theory. 3rd edition. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007, p. 35

20 Ibid. p. 263.

Tačiau tokia praktinio racionalumo samprata yra susijusi su politinėmis, ekonominėmis, kultūrinėmis konkrečių visuomenių institucijomis. Šios institucijos gali arba pasitarnauti praktinio racionalumo vystymuisi, arba jam trukdyti. Paties MacIntyre'o analizėje brandžiosioms industrinėms visuomenėms būdingos institucijos kaip tik užkerta kelią individams elgtis pagal aristoteliškus praktinio racionalumo principus. Svarbiausias negatyvus šių visuomenių bruožas užčiuopiamas per kompartmentalizacijos idėją. Kompartmentalizacijos samprata nurodo į reiškinį, kai žmogaus gyvenimas padalijamas į atskiras sferas, iš kurių kiekviena turi sau būdingus ir nuo kitų sferų skirtingus elgesio būdus ir taisykles. Tad, pavyzdžiui, elgesio standartai būdingi individui kaip ekonominiam subjektui yra visiškai skirtingi nuo elgesio standartų tarp draugų arba šeimoje. Kuo labiau nepriklausomos viena nuo kitos skirtingos gyvenimo sferos pasidaro, tuo labiau prarandama individo gyvenimo vienybė. Kuo labiau individai bando integruotis į skirtingas sritis su jų skirtingais elgesio modeliais, tuo labiau jų gyvenimas kaip visuma susiskaldo: „ir šioms skirtims įsitvirtinus mes esame mokomi mąstyti ir jausti pagal kiekvienos iš jų skirtingumą, o ne pagal individo, pereinančio per šias dalis, gyvenimo vienovę".[21] Verta paminėti, kad kompartmentalizacijos idėja atliepia Marksо išplėtotą susvetimėjimo analizę. Marksas *Ekonominiuose ir filosofiniuose 1844 metų rankraščiuose*, tyrinėdamas įvairiausias susvetimėjimo formas, nurodė į kaip tik tokį kompartmentalizacijos efektą: „Susvetimėjimo esmėje glūdi tai, kad kiekviena sfera man taiko kitokį ir priešingą matą, moralė – vienokį, politinė ekonomija – kitokį"[22].

Rinkos ekonomikos kritika MacIntyre'o darbuose iliustruoja kaip praktinis racionalumas yra užgniaužiamas indoktrinacijos ir manipuliacijos mechanizmų. Praktinio racionalumo raida reikalauja individo gebėjimo kritiškai įvertinti savo troškimus ir norius, kelti klausimą, kurie troškimai turėtų būti realizuoti, nes jie padeda man gyventi pilną ir visavertį gyvenimą, o kurie yra primesti troškimais manipuliuojančios ekonominės sistemos: „Tačiau mes gyvenime socialinėje tvarkoje, kurioje valia patenkinti tuos troškimus, kurie įgalintų kiek galima efektyvesnį ekonomikos funkcionavimą, tampa centrine mūsų gyvenimo būdui. Šiam gyvenimo būdui svarbiausia, kad žmonės trokštų to, ko ekonomikai reikia, kad jie trokštų. Ekonomikai reikia, kad žmonės reaguotų į jos poreikius, o ne į jų pačių poreikius (...)"[23]

Ši analizė atliepia Marcuse'ės vartojimo industrijos analizę *Vienmačiame žmoguje.* Tačiau MacIntyre'o filosofijoje atsisakoma vertinti individą kaip neišvengiamai įkalintą ideologijos gniaužtuose. Kompartmentalizacijos samprata nurodo, kad individas yra ne tiek pavergtas vienos visą egzistenciją apimančios ideologijos, bet pasiklydęs tarp skirtingų ir prieštaringų elgesio normų ir standartų. Tad individo egzistencija greičiau yra frustruota, o ne vienamatė. Tad galimybės kvestionuoti dominuojančią ideologiją nėra visiškai užgniaužtos.

MacIntyre'o vėlyvojoje filosofijoje kaip tik ir išlaikoma racionalumo galimybė, kuri pranyksta Marcusės posūkyje į estetinę patirtį. Emancipacija priklauso ne nuo estetinio

21 MacIntyre, *supra* note 19, p. 204.

22 Marksas. K. *Ankstyvieji filosofijos raštai.* Vilnius: Mintis, 1986, p. 431.

23 MacIntyre, A. "How Aristotelianism Can Become Revolutionary: Ethics, Resistance, and Utopia". In *Virtue and Politics: Alasdair MacIntyre's Revolutionary Aristotelianism,* Blackladge, P. and Knight, K. (eds). Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2011, p. 13

patyrimo suteikiamo išsilaisvinimo nuo dominuojančių represyvių gyvenimo formų, bet nuo racionalaus klausinėjimo apie individualų ir kolektyvinį gėrį. Tačiau šis klausinėjimas niekada nėra pavienis, o vyksta kolektyviai, per bendrą kovą siekiant užtikrinti gero gyvenimo galimybes ir apginti jas nuo destruktyvių valstybės ir kapitalo jėgų. Bandymas atsakyti į klausimą „kas yra manasis gėris?" bei „kas yra geras gyvenimas?" veda prie konfrontacijos su dominuojančiomis institucijomis. Kaip tik ši konfrontacija, pasak MacIntyre'o, yra vienas iš esminių moralinio mokymosi, taigi ir vadavimosi iš ideologijos, šaltinių.

Išvados

1. H. Marcuse ir A. MacIntyre brandžiųjų industrinių visuomenių kritika nurodo į individo praktinį racionalumą slopinančias tendencijas. Individas praranda gebėjimą kritiškai vertinti savo būtį bei atskirti tikruosius troškimus nuo tų, kurie skatinami pavergiančių vartojimo ir galios struktūrų.

2. Tiek H. Marcuse, tiek ir A. MacIntyre'o kritika yra grįsta klasikinio marksistinio universalios emancipacijos modelio neadekvatumu išsivysčiusių visuomenių raidai paaiškinti.

3. A. MacIntyre'as atsisakė priimti *markuzišką* vienamatiškumo tezę, tačiau ankstyvojoje H. Marcuse'ės darbų kritikoje nepateikė sistemingos alternatyvios teorijos.

4. Kompartmentalizacijos idėja, išplėtota vėlyvuosiuose A. MacIntyre'o darbuose galima interpretuoti kaip atsakas vienamatiškumo tezei.

Literatūra

Horkheimer, M. ir Adorno, T. W. 2006. *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai.* Vilnius: Margi Raštai

Lukács, G. 1971. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics.* London: Merlin.

MacIntyre, A. 1973. *Marcuse.* London: Collins.

MacIntyre, A. 2007. *After Virtue: a study in moral theory*. 3rd edition. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

MacIntyre, A. 2008. "Herbert Marcuse: From Marxism to Pessimism". In. Paul Blackledge, Neil Davidson (eds.). *Alasdair MacIntyre's Engagement with Marxism: Selected Writings 1953-1974.* Leiden; Boston: Brill.

MacIntyre, A. 2011. "How Aristotelianism Can Become Revolutionary: Ethics, Resistance, and Utopia". In *Virtue and Politics: Alasdair MacIntyre's Revolutionary Aristotelianism*, Blackladge, Paul; K. Knight (eds). Notre Dame: University of Notre Dame Press

Marcuse, H. 1969. *An Essay on Liberation*. Boston: Beacon Press

Marcuse, H. 2014. *Vienamatis žmogus: brandžiosios industrinės visuomenės ideologijos tyrimai*. Vilnius: Kitos knygos.

IDEOLOGY AND PRACTICAL RATIONALITY: H. MARCUSE AND A. MACINTYRE

Egidijus Mardosas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analysis the philosophical debate between Herbert Marcuse and Alasdair MacIntyre on the nature of ideology and practical rationality in advanced capitalist societies. Marcuse's One-Dimensional Man was a powerful and pessimistic judgement on the possibilities of emancipation in advanced industrial society. It also marked an end of the classical Marxist paradigm of universal emancipation through the struggles of the proletariat. MacIntyre replied to Marcuse with the affirmation that Marxist paradigm is no longer valid, but he resisted accepting Marcuse's conclusion that contemporary human being is inescapably captured by the ideology. MacIntyre affirmed the powers of ordinary people to struggle for a better life. The article ends with the suggestion that the idea of compartmentalization that is developed in MacIntyre's mature works should be read as a philosophical reply to Marcuse's thesis of one-dimensionality.*

Keywords: *ideology, practical rationality, emancipation, Herbert Marcuse, Alasdair MacIntyre*

Egidijus Mardosas, Mykolo Romerio universitetas, Vertybių tyrimų laboratorija. Mokslinių interesų kryptys: vertybių filosofija, ideologija, praktinis racionalumas.

Egidijus Mardosas, Mykolas Romeris University, Values Laboratory. Research interests: philosophy of values, ideology, practical rationality.